

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.131
DOI

Н. Г. Габлей
orcid.org/0000-0002-3035-9028
кандидат юридичних наук, доцент,
виконувач обов'язки завідувача кафедри міжнародного,
конституційного та адміністративного права
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

Л. В. Мендик
orcid.org/0000-0001-7560-1036
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗАСУДЖЕНОМУ

Постановка проблеми. Кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я; можливість проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу у разі незгоди громадянина з висновком державної медичної експертизи, застосування до нього запобіжного заходу як до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру, примусового лікування, примусової госпіталізації та в інших випадках, коли діями працівників закладу охорони здоров'я порушуються права громадянина України на охорону здоров'я. Реалізуючи це право, кожний має бути впевненим у законних і дієвих методах охорони здоров'я. Потрапляючи в орбіту кримінального судочинства або в пенітенціарні установи, особи повинні бути також впевнені у гарантіях захисту їхніх прав, у тому числі від свавільного обмеження права на здоров'я у разі застосування примусових заходів медичного характеру. Ці заходи призначаються виключно судом, але з обов'язковим проведенням попередньо судово-психіатричної допомоги. Тому досить важливими є законність та обґрунтованість проведення даної експертизи до засуджених, що відбувають покарання.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи таких українських та зарубіжних учених і практиків, як А.М. Бойко, В.П. Малков, О.С. Міхлін, Є.О. Письменський, Ю.М. Ткачевський, М.І. Хавронюк тощо.

Метою статті є з'ясування підстав та порядку призначення судово-психіатричної експертизи засудженим та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення процедури призначення такої експертизи.

Виклад основного матеріалу. Ст. 62 Конституції України визначає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [1, с. 21]. Чинний КПК України визначив момент набуття особою статусу засудженого у ч. 2 ст. 43 КПК [2] України, зазначивши, що засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили [3, с. 280]. Це положення є важливим, оскільки від моменту набуття особою статусу засудженого вона може вступати у відповідні процесуальні правовідносини.

Оскільки відповідно до законодавства засуджений користується правами обвинуваченого, що передбачені ст. 42 КПК України, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження, то він має право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, включаючи також право клопотати про призначення експертизи. Слідчий або прокурор наділені обов'язком проведення експертизи у разі: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення

питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням. Уразі коли необхідне примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, то, згідно із законодавством, воно може здійснюватися за ухвалою слідчого судді, суду. Відповідно до ст. 7–1 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р., підставою для проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб [4].

Варто зауважити, що порядок призначення судово-психіатричної експертизи закріплений у КПК України, а також регулюється Законом України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. [5], Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України 08 травня 2018 р. № 865 [6]. Відповідно до п. 10 цього Порядку, предметом судово-психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу. Психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу визначається з метою надання відповіді на запитання, поставлені особою або органом, яка (який) залучила(в) експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [6; 7].

На практиці бувають ситуації, коли під час відбування покарання засуджений захворів на психічну хворобу. Із цього моменту може виникнути необхідність проведення судово-психіатричної експертизи для з'ясування тяжкості захворювання та можливості подальшого відбування покарання такою особою і, відповідно, підтвердження чи спростування стану неосудності. Чинний КК України передбачає в п. 3 ч. 1 ст. 93, що до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Після одужання такі особи можуть підлягати подальшому відбуванню покарання [8].

Як зазначалося нами в попередніх працях [9, с. 50], питання про застосування таких заходів розглядає і вирішує лише суд. Проте ні КВК України, ні КПК України не зазначають про можливість розгляду таких питань щодо цієї категорії осіб. Ст. 537 КПК України дає перелік питань, що вирішуються судом під час виконання вироку,

проте там не передбачено питання про застосування примусових заходів медичного характеру, але зазначено про застосування примусового лікування. Уважаємо, що це неприпустимо, оскільки це є прогалиною щодо підстав застосування. Примусове лікування і примусові заходи медичного характеру є різними і аналогії тут не може бути. Примусові заходи медичного характеру – це превентивні заходи державного примусу, які за своєю суттю мають обмежувальний характер і які полягають у застосуванні на підставі рішення суду медичного впливу в умовах психіатричного стаціонару або амбулаторного комплексу заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, з метою відновлення їхнього психічного здоров'я, адаптації до умов життя в суспільстві та попередження вчинення ними кримінальних правопорушень. На відміну від примусових заходів медичного характеру, які застосовуються до неосудних та обмежено осудних, примусове лікування застосовується до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Застосування такого примусового лікування є правом, а не обов'язком суду. Відповідно до закону, примусове лікування застосовується поряд із призначеним покаранням. Чинний КК України не конкретизує категорії осіб, до яких може бути застосоване примусове лікування, але при цьому вживається узагальнене поняття – «особи, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб». Основи законодавства України про охорону здоров'я відносять до соціально небезпечних захворювань туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію [10].

Варто зазначити також, що відповідно до ст. 84 КК України звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92–95 КК України. Медичному обстеженню з метою підготовки та подання до суду матеріалів для вирішення питання про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання підлягають засуджені, які захворіли в установах виконання покарання (йдеться про засуджених до покарання у виді позбавлення волі). За наявності у засудженого ознак хвороби, визначеної Переліком хвороб, лікуючий лікар невідкладно складає медичний висновок, який погоджує завідувач відповідного закладу охорони здоров'я. Завідувач закладу охорони здоров'я спільно з лікуючим лікарем забезпечують направлення хворого засудженого, а також необхідної медичної документації на

найближче засідання лікарсько-консультативної комісії. З урахуванням результатів особистого медичного огляду хворого засудженого, вивчення даних медичної облікової документації щодо обстеження, лікування, надання рекомендацій тощо лікарсько-консультативна комісія негайно складає висновок лікарсько-консультативної комісії про медичний огляд засудженого щодо наявності захворювання, визначеного Переліком хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання [11].

Облік засуджених, котрі пройшли огляд лікарсько-консультативною комісією, ведеться у журналі обліку засуджених, стосовно яких встановлено наявність підстав для подання до суду матеріалів про звільнення від подальшого відбування покарання за хворобою. На підставі висновку щодо наявності захворювання, визначеного Переліком хвороб, адміністрація, у якій обліковується засуджений, протягом доби після отримання зазначеного висновку готує подання до суду про вирішення питання для звільнення засудженого від відбування покарання за хворобою. До подання додаються особова справа засудженого і висновок щодо наявності захворювання, визначеного Переліком хвороб. Засуджений, щодо якого встановлено наявність підстав для подання до суду матеріалів про звільнення від подальшого відбування покарання за хворобою, залишається у закладі охорони здоров'я до прийняття судом остаточного рішення. У разі звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у зв'язку з психічним розладом до нього судом можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. А застосування примусових заходів медичного характеру можливо, ще раз наголошуємо, лише судом і на основі висновку судово-психіатричної експертизи. Це означає, що засуджений у такому разі знову вступає у кримінально-процесуальні правовідносини, тому чинний КПК України повинен зазначати таку підставу провадження.

Однак у ст. 503 КПК України закріплено, що кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку. Як бачимо, п. 2 цієї статті не передбачає засуджених, що вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, що є неправильним і суперечить нормам КК Украї-

ни. Якщо засуджені є суспільно небезпечними, то до них має бути застосовано примусові заходи медичного характеру, а це можливо лише в судовому порядку і тільки на підставі проведення судово-психіатричної експертизи.

У юридичній літературі суспільна небезпечність хворого визначається як «ризик (високий ступінь вірогідності) вчинення хворим повторного суспільно небезпечного діяння» [12, с. 86]. Про суспільну небезпечність хворого зазначає ч. 1 ст. 94 КК України, відповідно до якої суду надано право вибирати відповідний примусовий захід медичного характеру «залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння з урахуванням ступеня суспільної небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб». Тому питання про суспільну небезпечність хворого, про вибір відповідного виду примусового заходу вирішується судом відповідно не лише до часу вчинення суспільно небезпечного діяння, а й залежно від психічного стану здоров'я такої особи на момент розгляду справи. Своєю чергою, це дає змогу впродовж кримінального провадження переглянути порядок розгляду чи застосування примусових заходів медичного характеру.

Зміст визнання особи небезпечною для суспільства поєднує два критерії: медичний (характеризується клінічною формою психічного захворювання, його глибиною і стійкістю, динамікою процесу розвитку хвороби, прогнозом його протікання, психопатологічними установками особи, станом його психічного здоров'я до та після вчинення злочину і т. п.) та юридичний (охоплює характер і тяжкість учиненого суспільно небезпечного діяння або злочину, поведінку цієї особи до та після його вчинення, збережені негативні соціально-психологічні настанови особи, що були напрацьовані до хвороби, тощо) [13, с. 424].

Висновки. Отже, аналізуючи положення законодавства, що стосуються порядку призначення судово-психіатричної експертизи щодо засудженого, варто зауважити про недосконалість деяких норм законодавства. Зокрема, немає чітко визначеної підстави здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру до засудженого під час відбування покарання; незрозумілим є те, чи варто засудженого остаточно звільнити від відбування покарання за наявності психічної хвороби (ст. 84 КК України), чи після видужання його слід знову направити для відбування покарання.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо за необхідне доповнити норми КПК України таким:

– у ст. 537 КПК України доповнити п. 7-1 ч. 1 зазначивши: «про застосування до засуджених примусових заходів медичного характеру та їх зміни чи припинення»;

– у ст. 503 КПК України визначити в п. 2: «осо-

ба вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання».

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Київ : Алерта, 2017. 80 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.06.2021).
3. Габлей Н.Г. Засуджений як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. № 1(3). С. 280–290.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.08.2021).
5. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 25.08.2021).
6. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України 08 травня 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 25.08.2021).
7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n32> (дата звернення: 25.08.2021).
8. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n522> (дата звернення: 25.08.2021).
9. Габлей Н.Г. Право засудженого на призначення судово-психіатричної експертизи. *Науково-практичний огляд актуальних проблем судової експертизи та криміналістики*. Івано-Франківськ : Голіней О.В., 2021. С. 50–52.
10. Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 25.08.2021).
11. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 25.08.2021).
12. Зелінський А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков : Вища школа, 1986. 166 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова та С.І. Кравченка. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

Анотація

Габлей Н. Г., Мендик Л. В. Порядок призначення судово-психіатричної експертизи засудженому. – Стаття.

У статті досліджується порядок призначення судово-психіатричної експертизи засудженому. Процесуального статусу засуджена особа набуває на стадії касаційного провадження. Із цього моменту в особи виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків, у тому числі право подавати клопотання про призначення судово-психіатричної експертизи. Це право засуджений може реалізувати через захисника, і, відповідно, це право породжує у суду обов'язок розгля-

нути питання визначення стану психічного здоров'я такого засудженого. Оскільки одним з аспектів мети покарання є виправлення засудженого, то, звичайно, немає доцільності застосовувати покарання до засуджених, котрі не усвідомлюють значення своїх діянь і є суспільно небезпечними через психічну хворобу для інших засуджених чи для самих себе. У такому разі варто застосувати до таких осіб примусові заходи медичного характеру, що передбачені кримінальним законодавством. Проте процедура призначення таких заходів вимагає розгляду цього питання щодо стану осудності у судовому порядку. Тільки рішення суду є процесуальною підставою застосування до таких засуджених примусових заходів медичного характеру, а не покарання. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Право на охорону здоров'я засудженого передбачає кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я; можливість проведення незалежної медичної експертизи відповідного типу. Відбування покарання в пенітенціарних установах не позбавляє особу права на охорону її здоров'я, не звужує та не обмежує її прав. На жаль, практика підтверджує, що у державі все ж є упереджене ставлення до людей, котрі мають психічні розлади. Такі засуджені відчують постійні утиски, невпевненість у собі, нездатність захистити себе самостійно, що може призвести до погіршення стану їхнього здоров'я.

У статті ми обговорили проблемні аспекти застосування таких заходів через призму законодавчих норм. Також висвітлено недосконалість регулювання звільнення засудженого від відбування покарання за психічною хворобою та можливість подальшого відбування покарання у разі одужання.

Ключові слова: касаційне кримінальне провадження, засуджений, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, судово-психіатрична експертиза, обвинувачений.

Summary

Hablei N. G., Mendyk L. V. The procedure for assigning a forensic psychiatric examination to a convict. – Article.

The article examines the procedure for appointing a forensic psychiatric examination of a convict. The convicted person acquires the procedural status at the stage of cassation proceedings. From that moment, the person has a set of procedural rights and responsibilities, including the right to apply for a forensic psychiatric examination. This right can be exercised by the convict through a defense counsel and, accordingly, this right gives rise to the obligation of the court to consider the issue of determining the state of mental health of such a convict. Since one aspect of the purpose of punishment is the correction of a convict, it is certainly not appropriate to apply punishment to convicts who are unaware of the significance of their actions and are socially dangerous due to mental illness for other convicts or for themselves. In this case, it is usually necessary to apply to such person's coercive measures of a medical nature, provided by criminal law. However, the procedure for imposing such measures requires consideration of the issue of sanity in court. Only a court decision is a procedural basis for applying coercive measures of a medical nature to such convicts, and not punishment. Everyone has the right to protect his life and health, the lives and health of others

from unlawful encroachment. The convict's right to health care includes qualified medical care, including the free choice of a doctor, the choice of treatment methods in accordance with his recommendations and the health care institution; the possibility of conducting an independent medical examination of the appropriate type. Serving a sentence in a penitentiary institution does not deprive a person of the right to health care, nor does it restrict or restrict his / her rights. Unfortunately, practice confirms that the state still has a biased attitude towards people with mental disorders. Such convicts experience constant harassment, self-doubt, and inability to defend

themselves, which can lead to a deterioration in their health. In this article, we have discussed the problematic aspects of the application of such measures through the prism of legislation. The imperfection of the regulation of the convict's release from serving a sentence for mental illness and the possibility of further serving the sentence in case of recovery were also highlighted.

Key words: cassation criminal proceedings, convict, coercive measures of medical nature, compulsory treatment, forensic psychiatric examination, accused.